

Др Радомир Ивановић

САВРЕМЕНИ ЈУГОСЛОВЕНСКИ РОМАН

Експанзија романа као доминантног књижевног жанра сведочи, са једне стране, о повратку интегралном схватању света и човекове судбине, а са друге стране обнова интересовања за роман сведочи о обнови извесних ставова теорије реализма којима се супростављају многи оствараоци, па и теоретичари романа. Тако се може уочити да развој романа у последњих сто година у светској књижевности понекад иде у ракорак са неким опште прокламованим теоријским начелима о развоју књижевности, и посебно — о судбини романа.

Навешћемо као илустрацију три мишљења из три различита поднебља књижевности. Томас Ман је, пишући о тој проблематици, записао у раду „Уметност романа“ (»Die Kunst des Romans, Altes und Neues, S. Fischer, Frankfurt / M, 1953) веома виспрену и прихватљиву мисао: „Чудесан расцвет романа (...) је повезан са савременим демократизмом романа, са његовом природном подесношћу да служи модерном животу као његов израз, са његовим страсним занимањем за друштвено и психолошко подручје, што је од њега начинило репрезентативан уметнички облик епохе“.

Као да је у свему сагласан са Маном, један од најпознатијих теоретичара романа нашег времена — Михаил М. Бахтин бележи мисао да роман не покорава остале књижевне жанрове, него да их он управо деканонизира, ослобађа од канона (видети веома занимљиву књигу Михаила Бахтина „Вопросы литературы и эстетики“, „Художественная литература“, Москва, 1975. Осим демократизма, Бахтин упозорава и на дијалектричан развој овог „незавршеног књижевног жанра“. Најбоље је да дословно цитрамо самог Бахтина: „Роман је једини жанр у настанку, незавршени жанр. Силе које условљавају овај жанр делују пред нашим очима: рађање и настанак романа врши се у пуној светлости историјског дана. Жанровски костур романа далеко је од окоштавања, и ми још не можемо да предвидимо све његове пластичне могућности“.

Мишљење које саопштавамо у уводу овог рада није општевладајуће. Има и сасвим супротних мишљења (нарочито у француској књижевности) по коме је „роман на самрти“, по којима је изгубио сва своја значења, запао је у „кризу“ и сл. Као пример „разарања романа“ често се наводи такозвани „антироман“ или „нови роман“ (Семјуел Бекет, Натали Сарот, Ален Роб-Грије и други), али је и тај нови „доказни материјал“ управо посведочавао постојаност романа. Утолико нам се чине прихватљивим речи такође врсног познаваоца историје романа Рене-Марија Албереса у књизи „Историја модерног романа“ који оптимистички закључује: „Све треба очекивати од романа јер он још увек представља целокупност модерног човека“.

ПОРТА
ОРТОВА

Са наведеним проучаваоцима и теоретичарима романа сасвим су у великој мери (када је у питању судбина савременог романа) и остали савремени проучаваоци романа. У првом реду Волфганг Кајзер (у књизи „Језичко уметничко благо“), Едвин Мјур (књига „Структура романа“), Хенрик Маркјевич (књига „Наука о књижевности“), Ролан Барт, Јулијан Кшижановски, Нортроп Фрај, Албер Тибоде, Гинтер Милер, Роберт Печ, Перси Лабок (чувена је његова књига „Уметност романа“), и читав низ других а у југословенским књижевностима књиге — Милоша И. Бандића, Гаја Пелеша, Станка Ласића, као и низ расутих радова Јосипа Видмара, Велибора Глигорића Димитра Митрева, и других.

У последње три деценије развоја (1945—1976) поратне југословенске књижевности сасвим је евидентно да се паралелно развијају сви књижевни родови и врсте, али је такође евидентно да **роман** постаје доминантни књижевни жанр и уједно онај жанр којим се у европским и у светским књижевностима репрезентују југословенске књижевности. Очигледно је да роман постепено потискује **приповетку**, да доживљава својеврсну метаморфозу и да добрим делом представља **прекретницу** од традиционалне књижевности ка модерној, авангардној књижевности. Као особит знак тога развоја навели бисмо читав низ романијера у свим југословенским књижевностима: Мишко Крањец, Витомил Зупан, Цирил Космач, Иван Потрч, Андреј Хишг, Бено Зупанчић, Павле Зидар, Лојзе Ковачић, Петар Божић, Мирослав Крлежа, Ранко Маринковић, Мирко Божић, Вјекослав Калоб, Јуре Франићевић Плочар, Новак Симић, Аугустин Стигчевић, Војин Јелић, Слободан Новак, Иво Андрић, Милош Црњански, Меша Селимовић, Бранко Ђопић, Оскар Давичо, Добрица Ђосић, Данило Киш, Мирко Ковач, Драгослав Андрић, Видосав Стевановић, Александар Тишма, Михаило Лалић, Чедо Вуковић, Нико Јовановић, Жарко Команин, Бранимир Шћепановић, Данило Николић, Хивзи Сулејмани, Антон Пашку, Синан Хасани, Азем Шкрели, Ото Толнаи, Владо Малески, Славко Јаневски, Димитар Солев, Божин Павловски, Јован Павловски, Борис Вишински и други, при чему смо набројали само одређен број најчешће превођених романијера на стране језике,

те према томе и доступне читаоцима других језичких подручја. Због недостатка простора, схватљиво, остали су многи неспоменути.

Као особити знак књижевне судбине на челу тог значајног периода, значајног како у погледу квалитета тако и у погледу квантитета, стоји романистички триптихон најзначајнијег југословенског писца, првог нашег добитника Нобелове награде за књижевност (1961) — Иве Андрића (1892 — 1975). Сва три романа: „На Дрини ћуприја”, „Травничка хроника” и „Госпојица” објављена су 1945. Та три романа су раније започета али су завршена током рата. Тим романима придружиће доцније Андрић и свој најчувенији роман „Проклета авлија” (1954), а посмртно ће, у његовим „Сабраним делима” (1976) као последња, шеснаеста књига, бити објављен недовршени роман о историјској личности деветнаестог века Омерпаша Латасу — „Омерпаша Латас”. Свих пет Андрићевих романа представљају јединствену романескнy целину и та кохерентност његових романа супроставља се оном методу анализе по коме се свако дело посматра самостално, као независна, у себе затворена и аутономна књижевна целина, као дело које нема везе ни са једним другим делом истог писца, а још мање делима сродних писаца, по стваралачком поступку и тематици. Ту кохерентност запазили смо и код других великих југословенских романистера, какви су: Мирослав Крлежа, потом Михаило Лалић, Мишко Крањец, Милтош Црњански, Славко Јаневски, Меша Селимовић и други.

Међутим, мада Андрићеви романи представљају датум и догађај у развоју поратног југословенског романа, његов највиши уметнички домет, они не представљају и прекретницу јер Андрић и својим стилем (сви његови романи припадају по типологији романа — роману са реалистичким проседеом) и својом тематиком (осим „Госпојице” то су све историјски романи) остаје самосвојан, без наследника. То не значи да се о његовим дометима није водило рачуна, али је судбина ових великих стваралаца да стоје усамљено. Андрић се посветио транспозицији животне грађе из историјске епохе од XVI до XX века, а изабрао је Босну као нов хронотоп, као изузетно сугестиван књижевни симбол судара Истока и Запада. Тако се потврдила она Крлежина мисао да уметници остају у свету уметности само онолико колико су самостојни. Истина, још један врстан романописац је из тог подручја (Босна и Херцеговина) и са истоветном тематиком. То је романистер Меша Селимовић (рођен 1910) који ће романима „Дервиш и смрт” (1966) и „Тврђава” (1970) такође остварити надахнуто креирана дела, али се та два књижевна света у много чему разликују.

Три су романа у развоју послератног југословенског романа означила онај нужни преокрет ка широким и ничим слутаним просторствима романа. То је пре свих и данас веома радо читан и на многе језике превођен роман „Свадба” Михаила Лалића, објављен 1950. године, потом роман „Далеко је

сунце” Добрице Ђосића, објављен 1951. године, и, нарочито, роман Оскара Давича „Песма” који је објављен 1952. године а своју актуелност није данас изгубио (о томе сведоче честе драматизације, за позориште и телевизију, и екранизације за велики екран). Сва три романа су посвећена социјалистичкој револуцији, писана су искључиво реалистичким средствима и то су две битне ознаке за највећи део романа у југословенским књижевностима. Роман о револуцији постаје опседантна тема многих романописаца било да се ради о предратним револуционарима и комунистима који су често били у затворима капиталистичке Југославије (Лалић, Давичо) било да се ради о учесницима револуције (Лалић, Давичо, Ђосић, Ђосић, Јаневски, Малески, Крањец, Зупан, Зупанчић и многи други), било да се ради о генерацији најмлађих романсијера, од којих су неки чак рођени после рата, а који такође виде у рату и револуцији непресушно врело књижевне инспирације, виде човека прометејски распетог великим бројем моралних дилема, на трагичним раскршћима живота.

ПОРТОГА
ОКРОВОРА

Михаило Лалић (рођен је 1914) је и доцнијим романима остао веран револуцији као изворишту инспирације. Првих шест романа су посвећени једном региону (северна Црна Гора), истом времену (1941—1945) и истој тематици (рат и подељеност људи у рату). После романа „Свадба”, Лалић је објавио породични роман „Зло прољеће”, 1953, потом роман „Раскид”, 1955, у коме се расправља о слободи револуционара и његовом односу према револуцији, потом долазе два најуспелија романа: „Лелејска гора”, прва верзија 1957 а друга, повећана за две петине, 1962. године, и роман „Хајка” 1960. Године 1970. објављен је роман „Прамен таме” који није посвећен позитивним јунацима, као сви досадашњи романи, него негативном јунаку — Рикву Гиздићу, издајнику. Након тога ће Лалић објавити још два романа: „Ратна срећа” 1973. и „Загоченици”, 1976. (ова два романа представљају део тетралогije романа, они су једном половином посвећени историји Црне Горе, од почетка XX века до револуције 1941, а другим, равноправним делом, посвећени су самој револуцији). Тако је писац могао да конфронтира два времена и догађаје у њима, и да уједно покаже како постоји **континуитет живота** и живота појединог човека, нације и цивилизације којој припада (О томе смо опширно писали у књизи „Романи Михаила Лалића”, „Народна књига”, Београд, 1974, а следеће године припремамо теоријску књигу „Поетика романа Михаила Лалића”. Иначе су о овом писцу досада написане бројне студије и пет монографија. Од студија из ДДР навели бисмо веома сериозно писану студију истакнутог слависте Manfreda Jähni-schena).

Са становишта типологије романа, као и са становишта теорије прозе, односно теорије романа, занимљиво је проучавати роман са **ратном тематиком** будући да он изражава највише заједничких карактеристика међу писцима исте националне књижевности, као и међу писцима различитих националних књижевности. То је обухватна епска форма која има

бројне облике метаморфозе и која истовремено показује и фазе развоја кроз које пролази књижевност којој припадају. Педесетих година настајао је највећи број романа посвећених револуцији.

Оскар Давичо (рођен 1908. године) је све до свог познатог поетског романа о револуцији »Песма« био познатији као песник, припадник београдске групе надреалиста. Међутим, он попут других романијера, ствара у више родова и врста и то са подједнаком стваралачком енергијом. Он је објавио веома велики број романа посвећених једним делом животу револуционара: у окупираном Београду (у роману »Песма«), на робији и у поратној социјалистичкој изградњи земље, периоду у коме долази такође до крупних личних супростављања и трагања за новим путевима револуционарног преображаја. Давичо уме да уочи где су све узроци сукобљавања људи у револуцији или у периоду социјалистичке изградње. Он слика те сукобе подигнуте до пароксизма. Његови јунаци, попут Миће Рановића из »Песме«, су песници и фанатици револуције. Они су сав свој живот подредили крупним историјским циљевима и свој живот, схватљиво, подређују тим узвишеним циљевима. Сви Давичови романи: »Бетон и свици«, 1956, »Радни наслов бескраја«, 1958, »Бутње«, 1963, »Глади«, 1963, »Тајне«, 1964, и »Бекства“, 1966, сведоче о том доминантном мотиву који се односи на универзалне доживљаје човека у савременом свету (за оне читаоце које интересује књижевно дело рекли бисмо да су његова »Сабрана дела« издата у двадесет књига, 1969. године. О Давичовој поезији писали смо у нашој књизи »Тумачења савременог романа«, »Аугуст Цесарец«, Загреб, 1976, стр. 79—99, у огледу »Поетски роман о револуцији«. У тој књизи се налазе радови о још једанаест савремених југословенских романијера).

Ратној тематици припада и романијерски опус Бранка Ђошића (рођен 1915), једног од полиграфа у савременим југословенским књижевностима. Он нарочито негује **комичну визију живота**, наспрот набројаним писцима који негују **трагичну визију**. Али и за једне и за друге романијере карактеристично је да се иза свих текстуалних и контекстуалних значења крије — **виталистичка поезика живота, стоичка филозофија** човека балканског поднебља који је, у вечном судару принципа добра и принципа зла, навикао да **истраје**, да тријумфује добро над злом. Према томе готово све послератне југословенске романијере карактерише хуманистичка **визија живота**, алтруизам и филантропија. То се нарочито односи на Ђошићеве романе: најпре »Пролом« 1952, потом »Глуви барут« 1957, »Не тугуј бронзана стражо« 1958, и »Осма офанзива« 1964. године. Јунаци његових романа припадају поднебљу одакле је писац (из Босанске Крајине), те се у свим романима видно манифестује **аутобиографска пројекција**, јер је Ђошић писац који искључиво негује реалистички метод у стварању романа. У последњим романима он је запазио у какве све комичне ситуације доспевају његови горштакци из Крајине у другим југословенским срединама (на пример у жигородној Војводини), јер се ради о сукобу двеју култура (је-

дна припада патријархалној култури, а друга средњоевропској, што сва збивања чини веома интересантним, а пред читаоцем искрсава обиље скупних и појединачних портрета, портретисаних сочним и једрим народним језиком, јер се Ђо-пић највише ослања на приповедну традицију књижевног наслеђа, Петра Кочића на пример, као и на богату лексику народног језика).

II

Посебну пажњу, по нашем мишљењу, заслужује расправа о савременом југословенском роману са становишта односа регионалног и универзалног. У том погледу могли бисмо уопштено констатовати да постоје романијери код којих претеже регионално (они су понекад тешко преводиви), као што постоје романијери који се претежно посвећују универзалном. Чест је случај, међутим, да романијер полази од регионалног ка универзалном значењу, односно да се описом одређеног региона, или поднебља, остварује књижевни топоним који равноправно егзистира са сродним књижевним топонимима. У томе видимо и судбину праве уметности и дела која претендују да остану у ризници савремене књижевности најширих размера. Један од таквих вулканских стваралачких природа је Мирослав Крлежа (рођен 1893). Он је низом својих разноврсних дела прави симбол писца савести своје епохе. Живећи дуго и у различитим друштвено-политичким уређењима, од ране младости поклоник дијалектичког и материјалистичког погледа на свет, поклоник Октобарске револуције, Крлежа се од својих почетака, а нарочито између два светска рата, борио за социјалну и националну равноправност, за слободу стваралаштва, за непрекидно усавршавање уметности речи. Његови романи представљају круну његовог стваралаштва (поред такође присутне драмске продукције и поезије). Они («На рубу памети», 1938, «Повратак Филипа Латиновића», 1932, «Банкет у Блитви», I—1938, II—1939, III—1959, «Заставе» у V књига) захватају неуобичајено мноштво тема и мотива. Изузетне снаге перцепције и медитације, Крлежа својим романима исписује историју свога времена служећи се често иронијом и алегоријом, као што је случај у роману «Банкет у Блитви». Мирослав Крлежа је један од оних писаца по којима би се у књижевноисторијској периодизацији југословенских књижевности у двадесетом веку могла одређена епоха, у којој он живи и ствара, назвати његовим именом.

Свака од одређених националности у Југославији има књижевне ствараоце без којих би било немогуће замислити развој националне књижевности. Један од таквих стваралаца је и Мишко Крањец (рођен је 1908) у словеначкој књижевности. Крањец је врсни романијер и приповедач који наставља, у најбољем смислу, књижевну традицију. Он је пореклом из Прекомурја. Створио је велик број дела, а међу њима и бројне романи: «Тежаци», 1932, «Живљење», 1932, «Предграђе», 1933, «Песем цесте», 1934, «Осовина живота», 1935,

ПОВРАТАК
Филипа
Латиновића

»Залесје се пребуја«, 1936, »Простор на сунцу«, 1937, „Капитанови«- 1938, »Повест о добрим људима«, 1940, »Песем гора«, 1946, »Парохија светог Ивана«, 1947, »Самотни оток«, 1946, трилогија романа о социјализацији на селу: »Писарна«, 1949, »Под звездо«, 1950, и »Земља се окреће са нама«, 1956, „Згубљена вера“, 1954, »Ориши над долином, 1957, тетралогија о народноослободилачкој борби »За светлим хоризонтима«, 1961, 1962, 1963, и трилогија »Црвени гардист«, 1964, 1965, 1966. Од свих романа је најзапаженији и »Ујаци су ми причали« (1975) у коме је доминантан мотив живот сељака и села у дугом периоду од револуције 1848. године до револуције 1941.

ПОВЕСТА ОКТОБРА

Славко Јаневски (рођен је 1920) је написао први роман у савременој македонској књижевности. Био је то роман »Село иза седам јасенова«, објављен 1953. У њему је обрађена савремена тематика, а та особеност, да се све више пажње посвећује управо времену у коме живимо, у коме настаје и штампа се роман, један је од битних карактеристика савременог југословенског романа у целини. Јаневски је такође и творац првог психолошког романа у македонској књижевности. То је роман »Две Марије«, објављен 1956. Природан наставак овог романа представља роман »Месечар«, објављен 1958. Трећи део ове трилогије, међутим, писац није до данас објавио, али је зато 1965. године прерадио романсијерски првенац и дао му симболични назив »Стабла« а уједно се одрекао свог првог романа, што представља преседан у историји књижевности. Јаневски је написао веома значајан роман »И бол и бес«, 1964, који по наслову асоцира на Фокнеров роман, »Бука и бес«, али се у свему осталом разликује. Но бесумње најзначајнији роман Славка Јаневског је роман »Тврдоглави«, 1969, у коме радњу премешта у трећу деценију деветнаестог века, али је складно повезује са радњом у нашим данима и тиме показује континуитет времена и збивања. Јаневски је модеран писац који временом стиче све значајније животно и књижевно искуство и то искуство уграђује из дела у дело, показујући да се непрекидно мења и да усавршава оредства изражавања у романима. У новој прози Јаневског »Ковчег« показана је склоност овог писца ка фантастици и надреалним појавама. Он је један од писаца који се богато служи митом.

✱

Које су опште карактеристике савременог југословенског романа? Поред већ набројаних, њега карактерише **полифонија** различитих стваралачких опредељења, **стила и језика** којим је стваран и **технике романа** (од композиције до типова нарације). Он има **протејску свест** свакодневног преображаја, при чему непрекидно настоји на **разуди** постојеће облике, да **модернизује** познате поступке, да **асимилиује** нове стваралачке поступке не само осталих књижевних родова и жанрова (пре свега констатовали бисмо да постоји у великом броју поратних југословенских романа веома присутан **поетски** или **опо-**

егтизовани слој романа, као и много драмских елемената у њему, тако да драмска тензија чини састојак сваког вредног романсијерског остварења), него и осталих уметности.

Роман се у најширим оквирима служи искуствима других уметности и научних дисциплина, духовним делатностима у најширим оквирима. Пре свега веома је присутан тзв. **роман есеј** у коме се логичко-дискурзивним начином мишљења отелотворује извесна пишчева порука или визија живота. Чак и у оним романима који негују превасходно слику, као код наивних сликара (узмимо за пример један од најрепрезентативнијих романа те врсте — »Ујаци су ми причали« Мишка Крањца), односно који су изражени идентичним начином мишљења, у сликама, и код њих се налази веома присутан слој **романа есеја**. Као да је та врста романа постала неопходан састојак изражавања савременог човека.

ПОРТОВА

Нову врсту романа представља **историјски роман** у коме се актуелизују или реактуелизују све дилеме нашег времена. У тим романима је апсолутно доминантан поступак **ретроспекције**, за разлику од романа посвећеног савременим збивањима у којима је доминантан поступак **интроспекције**, јер се у тим романима превасходно заступа **психолошки роман**, било у чистом облику, било у спрези са **социолошким и друштвеним** романом. Као специјалну подврсту било би потребно навести и невелик број романа југословенских аутора који су припадали **анти орману** (»Долазак« Радомира Константиновића, створен под непосредним утицајем Самјуела Бекета), али тај тип романа не само да нема наследника, него није оставио никаквог утицаја у развоју југословенског романа. Такође је потребно споменути и невелик број романа млађих романсијера који настоје да деструктурирају форму и садржину досадашњег романа новим авангардним поступцима. Као речит пример наводимо роман »Чај и пушке у четири« словеначког романсијера Димитрија Рупла и »Уста пуна земље« Бранимира Шћепановића. Међутим, ма како роман по својој структури био авангардан, судбина је сваког великог и налаћнутог оствареног дела да из ризнице авангардне и трагичке литературе пређе у класику. Све друго остаје као пуки покушај експериментисања у књижевној уметности.

Тако је **роман идеје**, **роман слика** и **роман-лика** (по формулацији истакнутог марксистичког естетичара Берња Лукача) у савременим југословенским књижевностима донео превагу над **антироманом** и **експерименталним романом**. Роман на тај начин постаје веома прикладан облик да се њиме покрене, актуелизује и реактуелизује читав низ егзистенцијалних, филозофских и онтолошких проблема времена у коме живимо. Роман је данас један од облика одгонетања загонетки које поставља живот, те према томе то је уједно и **синтетички облик** уметничког стваралаштва, са сасвим извесном будућношћу. Уједно он је веома прикладна могућност за »проширивање значења« или »бочно уношење значења«, како би рекао Виктор Шкловски, самим тим што се њиме врши интернационализација књижевне мотивике (три највреднија

таква примера из последњих година су: »Људи са четири прста«, Миодрага Булатовића, роман посвећен »подземљу« и »паклу Европе«; роман о апатридима: »Роман о Лондону« Милоша Црњанског и роман о хаосу ратне катаклизме — »Употреба човека« Александра Тишме). Њима је потврђена зрелост савременог југословенског романа, у коју су читаоци других језичких подручја и сами могу уверити јер су најзначајнија дела богато преведена на немачки*, енглески, француски и руски језик, чиме је створена могућност за компаративно проучавање.

* Само је у Демократској Републици Немачкој од 1945. до 1975. године издато на немачком језику 18 књига издања Иве Андрића.